В. П. ПОНОМАРЕНКО

ЦЕ БУЛО І БУДЕ НЕЩОДАВНО...

Автор ділиться своїми спогадами про члена-кореспондента НАН України А. П. Непокупного, що поєднував у собі риси відданого науці вченого-мовознавця, поета й організатора, а також доброзичливої людини з неповторним почуттям гумору.

Ключові слова: А. П. Непокупний, наука, поезія, гумор.

Поділюся кількома особистими (і не тільки) міркуваннями й ностальгічними ремінісценціями.

Власне, про спогади як такі говорити наче й не зовсім доречно, бо це саме той випадок, коли немає потреби, як сказав Якуб Колас, нишпорити в кишенях своєї пам'яті, — все закарбувалося в ній і так. А от український поет Микола Луків сказав:

«А що йому? Він вік свій одробив.
У нього учні чи не в кожній хаті.
І зроду він нічого не просив, —
Що оддавав, отим і був багатий».

Це все-таки про нього, про професора Анатолія Павловича Непокупного.

Втім, говорити про нього водночас легко і складно.

Легко — бо йдеться про справді неабияку постать, людину із когнітивно сконцентрованим і творчо загостреним розумом. Складно — бо особистістю він був неординарною і, як наслідок, непростою — у філософському або ж психологічному розумінні цього слова. Можна сказати, що підтверджується добре відома істина, згідно з якою справжній масштаб достойної і гідної пошани людини набуває чіткіших контурів із плином невблаганного часу.

Так, наприклад, я тільки згодом після захисту докторської дисертації усвідомив, як виявилися свого часу — за кілька років до того — його наукова прозірливість і далекоглядність, коли він настійливо радив мені кардинально збільшити кількісні і якісні виміри практично готового дослідження, тобто не обмежуватися романськими мовами і парадигмою особового займенника, а створити якомога ширше індоєвропейське тло із залученням мов слов'янських, балтійських, германських та інших, а також розглядом іменних алокутивів. І хоча таку пропозицію Анатолій Павлович робив у дещо нестандартній формі, з притаманним йому гумором (сказавши щось на зразок «Подумайте, *царь-батюшка*, Ви ж ходите в поліглотах»), насправді йшлося про його глибоке переконання в доцільності саме такого підходу.

Більше того, тільки за таких умов він погоджувався стати моїм офіційним науковим консультантом. І, врешті-решт, «стандартна» спеціальність «роман-

© В. П. ПОНОМАРЕНКО, 2012

ські мови» перетворилася на раритетну «порівняльно-історичне і типологічне мовознавство», а автор єдиної на той час захищеної в Україні докторської дисертації такого профілю став одним із моїх офіційних опонентів.

І я вдячний за це своєму колишньому керівникові відділу й консультантові, який сам колись радикально змінив тему своєї присвяченої східнослов'янським мовам кандидатської дисертації, захопившись Балтією і давніми індоєвропейськими мовами.

У такий спосіб останній аспірант академіка Л. А. Булаховського започаткував новий етап у розвитку українського мовознавства.

Я вдячний Анатолієві Павловичу навіть за те, що свого часу (а точніше тридцять років тому), очоливши наш відділ, він зробив мене «штатним протоколістом» (він сам так і казав), а тривалі засідання відділу відбувалися тоді принаймні щотижня, — так я навчився майже стенографувати й друкувати на машинці, що згодом стало в пригоді під час ознайомлення з комп'ютерною технікою.

І, звісно, ми вдячні йому не тільки за такі справи, а й за конфірмацію серйозного, поважного й творчого підходу до мовознавчої науки, аж до надання собі права на творення неологізмів на зразок його термінів *північнослов'янські мови*, *надістрянське оточення*, *райнісознавство* або ж просто слова *суміжжя*, із амбітним сподіванням на те, що його спіткає доля таких назв, як *самолет* Велимира Хлєбникова або robot Карела Чапека.

А відданим науці Анатолій Павлович був безмежно. І таке своє ставлення до пошукової діяльності він прищеплював тим, хто його оточував, хоча й ніколи не говорив про це навмисно чи цілеспрямовано.

Він не любив і навіть уникав будь-яких ідеологічних, політичних або соціальних тем, ба більше — побутових і житейських, натомість охоче починав і підтримував розмови філологічні: про мову, літературу, зокрема поезію, в якій він теж, як відомо, був аж ніяк не дилетантом. Ну як тут не згадати слова французького біолога Жана Ростана про науку як єдину форму поезії, фінансовану державою! А от не менш відоме визначення науки російського фізика Льва Арцимовича як кращого способу задоволення власної цікавості за державний кошт докторові Непокупному було не до вподоби…

Тож коли він артистично читав свої або (рідше) чиїсь, переважно класичні, вірші, віддаючи, за його словами, «свій давній борг поезії», складалося таке враження, що його замріяний погляд і думки вже десь зовсім далеко… Мабуть, колись саме так «у Вільні, городі преславнім», лінгвіст і поет із полтавських садів задивлявся на «балтійські зорі Тараса».

У науковому ж контексті Анатолій Павлович завжди виявляв підкреслену сконцентрованість і скрупульозність, аж до надмірної: якось він попросив мене продиктувати йому переклад переписаної ним раніше невеликої статті з італійського словника про походження назв сосни, і я досі добре пам'ятаю, як довго він записував короткий і зовсім не складний для перекладу текст, бо після кожного слова вкотре перепитував мене, чи впевнений я у цілковитій точності свого тлумачення, а заспокоївся лише тоді, коли я перестав пропонувати різні (абсолютно синонімічні) варіанти перекладу, називаючи в кожному випадку лише один, буцімто єдино можливий, еквівалент. Така прискіпливість щодо найменших деталей була однією з його «категорійних» рис.

Анатолій Павлович прагнув абсолютної точності у визначеннях і, як він казав, опініях, і того ж вимагав від інших. Так само, як і критичного ставлення до загальноприйнятих концепцій і загальновизнаних авторитетів узагалі. А сам він любив коригувати, а також спростовувати постулати відомих дослідників, на-

віть коли йшлося не про дієслово «бути» або «жити», а про назву зовсім невеликого селища або якогось маловідомого пернатого створіння. До речі, про добрих людей нерідко кажуть: «Він (або вона) любить (або любив) тварин». Про Анатолія Павловича як про доброго філолога можна сказати: він любив ще й назви тварин, навіть комах і земноводних (тобто, як він казав, бестіарій), що має глибокий лінгвістичний підтекст, і нам передалося це його захоплення, — звичайно, не єдине, бо цікавився він фактично всім.

А от до людей і їхньої діяльності ставився по-різному. Майже афористичного звучання набули для нас його, так би мовити, «коронні» вирази — від сакраментального «Живуть же люди!» до майже розпачливого «Е-е ні, з вами каші не звариш!» А чого варта, скажімо, його дошкульна й ущиплива сентенція стосовно не надто вправних дисертантів, авральну роботу яких після закінчення аспірантури він називав «лікуванням задавнених хвороб»!

І ще про манеру спілкування із співробітниками відділу. «Куртуазні» звертання перепліталися в нього із «фольклорними»; так, мене він називав, залежно від ситуації і настрою, «паном літератором» (натякаючи на певну «белетристичність» стилю доповідей і статей) або ж простіше: «отим дядьком, що в цій хаті в кутку сидить» (це коли останній наважувався висловлювати якісь мінімально критичні міркування або просто дискутувати з ним).

До речі, про белетристику й гумор. Якось Анатолій Павлович несподівано прийшов був до відділу з нашим колишнім співробітником-германістом О. В. Двухжиловим (у них були якісь спільні проекти), і я дозволив собі прокоментувати візит екс-колеги пушкінськими рядками (з поеми «Русалка») «Невольно к этим грустным берегам / Меня влечет неведомая сила». Колега приязно посміхнувся і сказав: «Та ні, вона (тобто *сила*) взагалі цілком *ве́домая*», а Анатолій Павлович, підхопивши його під руку, весело сказав: «Ні, *веде́мая*!» І в цьому, здавалося б, незначному епізоді — весь Анатолій Павлович або, принаймні, значна частина його єства. І ще один приклад його миттєвої поетичної реакції. Одного разу співробітниця відділу просила його відкласти обговорення своєї дисертації на пізнішу дату і, щоб трохи розчулити його, скористалася цитатою з модної того часу пісеньки: «На недельку — до второго», на що Анатолій Павлович, показуючи на оголошення біля залу, грайливо сказав: «До защиты Комаровой!»

Водночас сам він у суто науковому дискурсі гумористичну тональність відчував або сприймав не завжди, але не через відсутність відповідного почуття, а внаслідок «повного занурення» в лінгвістичні глибини. Одного разу після його доповіді в нього запитали, чи враховував він форми жіночого роду згаданих ним лексем, на що Анатолій Павлович детально відповів, наголосивши, зокрема, на тому, що він узагалі радив би всім бути дуже обережними з жіночим родом. Коли публіка доброзичливо засміялася, доповідач після свого «фірмового» «Перепрошую!» чомусь майже ображено сказав: «Не бачу тут нічого смішного».

А втім, його реакція могла бути й зовсім неочікуваною. Сьогодні навіть важко повірити в такі речі, але пригадується атестація в нашому інституті часів пам'ятної всім перебудови, на бурхливій хвилі якої на зміну урочисто-фанфарним характеристикам попередньої доби мали прийти нові — «об'єктивні», «виважені», з обов'язковими (conditio sine qua non!) критичними зауваженнями, незалежно від посади й титулів персоналії. Наскільки мені випадково стало відомо, у дирекції чи не найдовше думали над тим, що написати в критичній частині про А. П. Непокупного. Врешті-решт відповідний фрагмент набув приблизно такого

вигляду: «Рекомендується в деяких ситуаціях дещо уважніше ставитися до належного контролю над певними емоціями».

Пригадую, як колись давно Віталій Макарович Русанівський, коли йшлося про якесь дещо делікатне питання, сказав: «Не говоритимемо про це Анатолієві Павловичу, щоб не бентежити його неспокійну душу». А душа в нього справді неспокійною була завжди, навіть коли для цього не було особливих підстав. І цей одвічний неспокій допомагав йому ніколи не зупинятися, продовжувати науковий пошук, але так само значною мірою спричинив його раптове й передчасне згасання.

Утім, останнє слово можна вживати в цьому контексті лише в його, так би мовити, «фізичному» розумінні, тому що запалений ученим творчий вогонь не згасає.

Так, йому присвячується нова й чимала за обсягом (близько 30 авторських аркушів) колективна монографія відділу — «Індоєвропейська спадщина в лексиці слов'янських, балтійських, германських і романських мов: семантичні та словотвірні зв'язки і процеси» (так само як далекого вже 1978 р. молодий учений Анатолій Непокупний присвятив свою нині вже хрестоматійну працю «Балтійські родичі слов'ян» пам'яті свого батька). А наш колишній колега П. Я. Махлін, який уважає себе учнем Анатолія Павловича, присвятив йому свою оригінальну книгу під промовистою назвою «Крилаті письмена». Не забуваємо ми про нього…

Іноді ловлю себе на думці про те, що сказав би з цього приводу Анатолій Павлович (а потім помічаю, що уважно дивлюся на його фотографію), як поставився б він до певного висновку або міркування і яку оцінку міг би висловити — від емоційного «Ого!» чи навіть «Блиск!» або поважного «Гарно розкручено» чи розважливого «А це вже, як кажуть поляки, coś innego» до різкого «У Вас немає захисту», скептичного «Знов за рибу гроші» або поблажливого «Не балуйтеся!», бо приблизно так виглядала його «градація».

Хотілося б завершити ці короткі спогади на оптимістичній ноті, згадавши слова іншого поета — Володимира Висоцького: «Я не люблю фатального исхода». Слід, що б там не було, по-доброму позаздрити людині, яку ми сьогодні вшановуємо, бо вона справді залишила по собі зримий, відчутний слід, ставши своєрідним і яскравим зразком самовідданого служіння науці.

Тож світла пам'ять Анатолію Павловичу Непокупному, бо його «предковічне слово», в якому «ввесь сучасний світ / І той, що був, і той, що буде», назавжди залишиться для нас порадою й заповітом!

V. P. PONOMARENKO

IT HASN'T BEEN LONG AGO AND NEITHER WILL IT BE

The author shares his memories of A. P. Nepokupnyi, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, who combined in himself features of a language researcher, poet and organizer, as well as those of a good-natured person with an inimitable sense of humour.

Keywords: A. P. Nepokupnyy, science, poetry, humour.